

Mr. Milutin FOLIÇ

»Sosyalist Fecrik« Gazetesi ve 1919 - 1921 Yıllarında Makedonya YKP İle Kosova ve Metohiya YKP İlişkileri

Yugoslavya'nın tüm ülkelerinde 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlangıcında modern işçi hareketi gelişmeye başlıyor. İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlangıcında Makedonya ve Kosova-Metohiya'nın özelliğini oluşturan toplumsal-ekonomik ilişkiler birbirine çok benzerdi. Bu dönemde gerek Makedonya'da, gerekse Kosova-Metohiya'da sayısı küçük ve oldukça genç olan işçi sınıfı sahneye çıkmaya başlıyor. Ancak zanaatçılardan oluşan ve belirtildiği gibi sayısı az olan işçi sınıfı ile bu iki yörede sosyalist görüşlerin ortaya çıktığı bu dönemin özelliğini, köydeki feodal ilişkiler, aydınlar sayısının az olması ve ahalinin okuma-yazma seviyesinin çok düşük olması oluşturmaktadır.

Makedonya ve Kosova-Metohiya bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun oluşumunda bulunuyorlardı. Siyasi kaynaşma süreci ,aynı zamanda sınıfsal temel üzere sosyalist ülkelere doğru yönelmiş ilerici kişilerin toplanması sürecini de oluştursa gerek. İlk sosyalist ülkeler, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk on yılında ortaya çıkıyor. Söz konusu sosyalist ülkeleri Kosova'ya, Makedonya ve Sırbistan'daki komşu yö-

relerde (Üsküp, Belgrad, Selanik) işçi örgütleriyle kapsanan zanaatçı ve göçebeler getirmişlerdi. Onlar beraberlerinde çeşitli kitapları ve Belgrad'ta çıkan „Radničke Novine” (İşçi Gazetesi) ve Sofya'da çıkan „Revolucija” (Devrim) gibi sosyalist basını getiriyorlardı. Bu dönemde kurulan sosyalist örgütler gerek Sırp, gerek Türk yönetimine karşı koyarak bir „işçi devletinin” kurulmasını istiyorlardı. Onların etkinlikleri, işçi ve eğitim dernekleri ve sosyalist toplantılar çerçevesinde geliyordu. Söz konusu topluluklarda etkinlik göstererek, kendi sosyalist örgütünü kurmak doğrultusunda savaşım veriyorlardı. İlk sosyalist örgütler 1909 yılında Makedonya'da (Üsküp'te ve Köpürlüde); 1904 — 1909 yılları arasında ise Prizren, Priştine, Gilan ve Viçitirin'da kurulmuştur.¹⁾ Bu sırada, vatandaş ve siyasi özgürlük, basın, toplantı, anlaşma, parti ve sendika çerçevesinde toplanma özgürlüğü için çaba gösteren genç Türk devrimi ortalıkta belirivermişti. Savaşım verdiği insani unsurlara karşın, yerel makamlar, işçilerin siyasi örgütlenme girişimlerine karşı koyuyorlardı. Ne var ki, sosyalist ülküler taraftarlarının sayısı devamlı olarak artıyordu. 1912 — 1913 yıllarındaki Balkan savaşları, işçi hareketinin etkinliklerini yavaşlatıyordu. Bunun en ağır neticesini ise Makedonya yaşıyordu. Çünkü Makedonya toprakları galib gelen üç Balkan devleti arasında bölüşülüyor, Makedon ulusu ise, en ağır işkencelere maruz kalıyordu. Kosova: Metohiya'daki Arnavut halkının da durumu daha iyi değildi. Öyleki, sosyalist örgütler en çok Sırp sosyal-demokrat partisi çerçevesinde geliyordu. Sosyalist düşünüş taraftarlarının bir arada olmalarına karşın, onların etkinliklerini Birinci Dünya Savaşı kesiyor ve böylece savaşım bitimine kadar sosyalist hareketinin her çeşit siyasi etkinliği kesiliyordu.²⁾

1918 yılında ortak Yugoslavya devletinin kurulması gayri demokratik bir şekilde gerçekleştiriliyor. Daha kuruluşundan bu devletin başında bulunan büyük Sırp burjuvası, diğer ulus ile halklar sıralarından gericilerle birlikte, sömürme siyasetini gerçekleştiriyordu. Yönetimin böylesine sınıfsal oluşumu, ulusların tüm siyasi özgürlüklerinin ve haklarının sistematik bir şekilde sınırlandırılmasına veya büsbütün kesilmesine doğru yönlendiriyordu. Tek bir ulusa, yani tek adlı bir halka değgin slogan, kendiliğinden Yugoslavyada diğer ulusların var oluşunu inkâr ediyordu. Yosip Broz Tito, „Yeni demokrasinin temelleri” başlığı altındaki yazısının bir bölümünde şöyle diyor: „Versay'da dikte edildiği gibi, yeni devletin oluşumuna giren ulusların tümünde, asırlar boyunca beliren bir birine yakınlaşma amacı görülmektedir. Fakat, 1918 yılında halkın katılımı olmadan ve gayri demokratik bir biçimde gerçekleştirilen birleşme, halk tarafından özürli bir direnmeye ve güvensizliğe yol açmıştır. Merkezizetçilik yüzünden bu direnme ve güvensizlik günden güne artmıştır. Direnme ve güvensizliği, tüm uluslara eşit hakların sağlanması ve onların sömürülmesi de önemli ölçüde etkilemiştir...”³⁾

Yugoslavya'nın böylesine kurulduğundan sonraki dönemi, işkence ve rüşvet dolusu burjuva rejiminin yönetimi olarak karakterize ediyordu. Toprak reformuyla köylülerin birçok sorunları çözülmemişti. Burjuvazinin iki amacı vardı. İlki, Makedon ve Arnavut halklarını soykırımına uğratmak ve Makedonya ile Kosova-Metohiyada yaşayan uluslar arasında ayırım yapmak, kin yaratmaktı. Özellikle köylülerin ve Makedon ile Arnavut kitlelerinin ekonomi durumu çok ağırdı. Kültürel ve siyasi gericilik ve ağır ekonomik durumu baskısı altında söz konusu kitlelerin yaşaması, burjuva rejimi temsilcilerine halk kitlelerini sömürmek için elverişliydi. Oysa bu sırada burjuva rejimine karşı ciddi bir direniş için güç yoktu.

Halkın arasındaki politikacılar ve onların, burjuva siyasi partilerinin temsilcileri, belediye başkanları, işverenler, zengin tüccarlar ve Sırp ile Karadağlılar sıralarından şovenlikle zehirlenmiş ve aydın geçinen kişiler, monarşinin ve halkın rejimi olmayan büyük Sırp siyasetinin önde gelen taraftarlarıydı.

Böylesine çirkin koşullar altında Makedon ve Arnavut halkının durumu en ağırdı. Onlar, burjuva rejimi tarafından insafsızca sömürülerek, çeşitli işkencelere maruz kalıyorlardı. İşte bu koşullar altında da, bu yörelerde çağdaş devrim işçi hareketi gelişmeye başlıyor.

* * *

1 Şubat 1920 yılında Yugoslavya Sosyalist İşçi Hareketinin — Makedonya ve eski Sırbistan için (o zamanlarda Kosova ve Metohiya Eski Sırbistan diye adlandırılıyordu) Yugoslavya Komünist Partisinin organı olarak yenileştirilmiş bir biçimde çıkmaya başlayan „Sosyalist Fecri” (Socijalistička zora) gazetesi, Sırbistan — Hırvatistan — Slovenya kiralığı oluşumunda gelişen bu iki Bölgedeki halk kitlelerinin devrim hareketine girmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra beliriveren devrimsel etkinliklerde „Sosyalist Fecri” gazetesi, özgür çıkışı döneminde ve Parti etkinlikleri sırasında, Makedonya ve Kosova-Metohiya işçi sınıfı ile halk kitlelerini düşündüren tüm konuların ele alınması doğrultusunda kendine düşen katkıyı önemli ölçüde yerine getirmiştir. 1920'den başlayarak Parti yönetiminin Üsküp'te bulunması ve bu yönetimin her iki Bölgeye ait olduğu gözönünde bulundurulurken, „Sosyalist Fecri” gazetesi, Partinin etkinliklerini, yerel örgütlerin çalışmalarını, çeşitli eylemlere komünistlerin katılmasını, belediye ve parlamento seçimlerinin yapılmasını ve Makedonyada ve Kosova-Metohiyada Yugoslavya Komünist Partisinin gelişimi için önemli olan tüm konuları devamlı olarak yansıtıyordu. Ne var ki, söz konusu gazetenin de birçok zayıflıkları vardı. Gazetede zayıflıklar, ilk sırada, o dönemlerde ülkenin her ya-

nında Yugoslavya Komünist Partisi sıralarında beliriveren çeşitli zayıflıklardan ileri geliyordu. Bu konudan şimdiye kadar çok şeyler yazılmıştır. Fakat ben bu fırsatla, bu iki bölge arasındaki bağılılığı ve 1919 ilâ 1921 yılları arasında Yugoslavya Komünist Partisinin legal etkinlikleri döneminde söz konusu bağılılıkta „Sosyalist Fecri” gazetesinin rolünü bir parça ışıklandırmaya çalışacağım.

1919 yılının daha ilk günlerinde Kosova-Metohiya’da, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlangıcında kurulan sosyalist gruplara mensup üyelerden Kosova-Metohiya kentlerinde devrimsel işçi hareketinin ilk hücreleri belirivermeye başlıyor. Yankıları gerek Makedonya’da, gerekse Kosova-Metohiyada sezilen Ekim Sosyalist Devrimi, yeni kurulan örgütlerin, hızlı bir şekilde kitleleşmesini ve emekçi kitlelerin hakları için savaşta değerli bir siyasi güç olarak ortaya çıkmalarını etkilemişti. Böylece 1918 yılının sonuna kadar Üsküp’te, Manastır’da, Köpürlüde, Kumanovada, Gevgelide ve Makedonyanın diğer bazı yerlerinde Parti örgütleri yenileştirilmiştir.⁴⁾ Onların kurulmasında ve örgütlenip etkinlik göstermelerinde, Üsküp’ün sosyalist örgütleri önemli bir rol oynamışlardır. Osmanlı imparatorluğu döneminde ve daha sonraları da söz konusu sosyalist örgütlerin yenileştirilmesi sırasında, Makedonyada ve Kosova-Metohiyada ilerici işçi hareketinin örgütçülerinden biri Petar Georgiyevski idi (Corceviç).

Devrim temellerinde kurulan Sosyalist Partilerin tümü, Yugoslavyada işçi hareketinin birleşmesini istiyorlardı. 1919 yılının 19 ile 23 Nisan tarihlerinde düzenlenen birleşme kurultayında Makedonyadan da sosyalist örgütler hazır bulunmuş ve bu örgütler söz konusu Kurultay’da yirmişer delege ile temsil edilmişlerdir. Kosova-Metohiyadan da sosyalist örgütler kendi delegeleriyle temsil edilmişlerdir. Kurultayda, Sırp Sosyal-Demokrat Partisi Programındaki genel tutumlar benimsenmiştir. Söz konusu genel tutumlar, kapitalizme, sınıfsal savaşa ve sosyalist kalkınmaya ilişkindi. Makedonyada ve Kosova ile Metohiyadaki tüm Parti örgütleri, kuruluş Kurultayının kararlarını benimsemişlerdi. Onlar, kendi örgütlerine Yugoslavya Sosyalist İşçi artisi adını vererek, kendi siyasi istemlerinde ve somut eylemlerinde daha örgütle bir şekilde etkinlik göstermekte. Söz konusu Kurultaydan sonra, Kavadar, Negotin, İştıp, Kalkandelen, Kumanova, Pirlepe, Ohri gibi Makedonyanın daha bazı yerlerinde Parti örgütleri kurulmuştur. Böylesine kurulan örgütler önemli bir siyasi gücü teşkil ediyorlardı. Böyle bir güç olarak onlar, milli ve sosyal sömürçülüğe karşı savaşta kendilerini göstermeye başlamışlardır.⁵⁾

Böylesine bir girişi, söz konusu dönemde Makedonya’da ve Kosova ile Metohiya’da işçi hareketinin gelişim koşullarının bir birinden farklı olmadığını belirtmek için yapıyorum. Aslında, söz konusu her iki yörede hüküm süren toplumsal-ekonomik ve siyasi koşulların buralarda işçi Hareketinin gelişimi için etkisi büyüktü.

Makedonya ve Eski Sırbistan (Kosova ve Metohiya) için Bölge parti yönetmenliğinin organı olarak daha 1910 yılında çıkmaya başlayan „Sosyalist Fecri” gazetesini, çıkışını bir dönem kestirmek zorunda kalmıştı. 7 ve 8 Ocak 1920 tarihlerinde yapılan Makedonya ve Eski Sırbistan için Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisinin ilk Eyalet Parti konferansında, „Sosyalist Fecri” Parti gazetesinin yeniden çıkması kararlaştırılmıştır. Böylece söz konusu gazete Sırpça ve Türkçe çıkmaya başlamıştır. Evet, 1 Şubat 1920 yılında yeniden çıkmaya başlayan „Sosyalist Fecri” gazetesinde Makedonya’da ve Kosova ile Metohiya’da parti örgütlerinin sorunları ve ödevleri ortaya atılıyordu.⁶⁾

Deneyimli parti yöneticileri tarafından hazırlanan „Sosyalist Fecri” gazetesini, Makedonya’da ve Kosova ile Metohiyada tüm devrim olaylarının tanıtılmasında etkinlik gösteriyordu. Aslında, Makedonyada yer alan olayların yankısı Kosova ve Metohiyada da seziliyordu. „Kim oluyor bu yabancı elemanlar” başlığı ile yayımlanan bir yazısında „Sosyalist Fecri” gazetesini, Makedonyada ve Eski Sırbistandaki hareketin uzun bir geçmişe sahip olduğunu yazıyordu. Söz konusu hareket daha Osmanlı imparatorluğu döneminde gelişmeye başlayarak, daha gelişmiş siyasi ve ekonomi ortamlarında profesyonel ve siyasi örgütlerin sayısı günden güne artmıştır. Belirtilmesi gerektir ki, Doğudan, Kuzeyden ve Güneyden „kurtarıcılar” gelmesinden çok daha önceleri, Kumanova, Prizren, Gevgeli ve Eski Sırbistan ile Makedonya’nın tüm diğer yerlerinde işçi örgütleri vardı. Söz konusu yazının devamında, işçilerin, yıllar boyunca sosyalist eğitime sahip olduklarının kanıtları yazılmış bulunuyor. Şovenlik ve milliyetçilik onlara yabancı bir şeydi. Çünkü, onlar „insanın geleceği için yeni ufukların açıldığını farkındaydılar.”⁷⁾

Parti dairelerinin tümünde „Sosyalist Fecri” ve „Radničke novine” (İşçi Gazeteleri) gibi birçok ilerici gazeteler bulunuyordu.⁸⁾ Söz konusu gazeteleri parti üyeleri okuyarak devamlı olarak inceliyorlardı. Üsküp’teki Eyalet Parti Konferansı Rezolüsyonunda, Makedonya’dan ve Kosova ile Metohiyadan delegelerin değerlendirmeleri vurgulanıyordu. Makedonların, Arnavutların ve Türklerin sömürülmesinin doğrudan doğruya kınanmamasına rağmen, (çünkü söz konusu konferansta ulus sözü anılmamıştı bile), bu yörelerdeki ulusal sorundan çok az ve kısıtlı bir şekilde söz ediliyordu. Onlar, soygunculuğa ve yok olmaya maruz kalan Türklere ve Arnavutlara „Müslüman işçi köylülere” bu açıdan bakıyorlardı. Böylesine bir durum Makedon ulusunda da seziliyordu çünkü onlar da esas insan haklarına sahip değillerdi. Hatta bunun etkisi başlangıçta bu yörelerdeki Parti etkinliklerinde de seziliyordu. Çünkü onlar Makedonlara Sırplar olarak bakıyorlardı. Öyleki, Yugoslavya Komünist Partisi yönetimliğinde olan Makedonların sayısı da çok azdı.

Dini, ırk, milli ve coğrafya koşulları da dahil, bu dönemde var olan koşullar, tüm alanlarda ağır bir durumun ortaya

çıkmasına neden olmuştur. Yönetimde bulunanların sömürücü siyasetiyle daha da ağırlaşan böylesine bir durum, en geniş işçi ve köylü kitlelerinde devlet ve toplumsal düzene karşı derin bir memnuniyetsizlik yaratmıştır.

Sözü edilen konferansta saptanan Rezolüsyonda, sosyal bir devrim için sahanın hazırlanması ve bununla birlikte, çeşitli siyasi eylemler çerçevesinde kitlelerin devrimselleşmesinde çalışarak en geniş köylü kitleleri arasında etkinlik gösterilmesi ve bu yerlerde de parti örgütlerinin kurulması doğrultusunda Partiye düşen ödevler vurgulanmıştır. Belirtmekte yarar var ki, yeni yeni parti örgütlerinin kurulmasıyla Makedonyada ve Kosovadaki Parti örgütleri önemli ölçüde genişlemişlerdi. Öyleki, 1920 yılında Makedonya parti örgütünde yaklaşık 4 bin; Kosova parti örgütünde ise toplam 1.348 üye etkinlik gösteriyordu. Böylece Parti örgütlerinin kitlelere olan etkisi durmaksızın artıyordu ve parti örgütleri, proletaryanın öncül gücü olarak kitleler arasında durmaksızın fazla güven kazanıyorlardı.⁹⁾

Üsküpteki bölge parti yönetimi, Makedonyada ve Eski Sırbistanda (Kosova ile Metohiyada) burjuva makamlarının işkencelerine değgin verilerin toplanmasında tüm yerel parti örgütlerini angaje etmişti. Söz konusu parti yönetimi bu şekilde, „Komünist hareketinin çıkarlarının korunması altına almıştı.¹⁰⁾

„Sosyalist Fecri” gazetesinin yazı kurulu, yerel parti örgütlerinden ve yöneticilerinden, her „ufak-defek” şey için, gündelikler için, yaşam koşulları için, makamlar tarafından özellikle komünistlere karşı yapılan işkenceler ve tüm diğer etkinlikler için bilgi vermelerini istemiştir. Ancak böylesine „Sosyalist Fecri” gazetesi, Hareket çıkarları doğrultusunda daha başarılı bir şekilde kendi hizmetini sunabilir ve Makedonya ile Eski Sırbistandaki parti örgütlerinde de belirtildiği gibi, her çeşit işkence ve kanunsuzluk olaylarına başarılı olarak karşı koyabilir.

„Sosyalist Fecri” gazetesinde, Makedonya’da ve Kosova ile Metohiya’da Yugoslavya Komünist Partisinin etkinlikleriyle ve siyasi terörizm de dahil, siyasi ve toplumsal sorunlarla ilgili birçok yazı yazılmıştır. Böylece, komünistler, „Sosyalist Fecri” gazetesini ve diğer parti basını okuyarak ve dağıtarak, fazla arkadaş edinmek ve kendi programlarına bağlamak doğrultusunda çaba gösteriyorlardı.¹¹⁾

„Sosyalist Fecri” gazetesi, Kosova ile Metohiya’da ve Makedonya’da her çeşit kıyım ve koyulmalara karşı kendi sesini çıkararak, rejimin kınanmasında ve halka karşı çeşitli önlemlerin alınmasına karşı koyulmasında komünistlerin savaşını desteklemiştir. Söz konusu gazetede, bu yönenin insan-cıl ve kültürel yönüden enstitülere „susamış” olduğu ayrıca vurgulanmıştır.¹²⁾

Kosova ile Metohiyada ve Makedonyadaki makamlar, çoğu kez sucsuz insanları tutuklayarak mahkemelerde ve

hapishanelerde çeşitli işkencelere maaruz bırakılıyordu. Hapishaneler tutuklarla doluydu. Tutuklar ise, mahkemeye çıkarılmaları için aylarca bekletiliyorlardı.¹³⁾

Bölge Konferansı „kendi Rezolüsyonunda bu yörelerdeki durumu ağır olarak değerlendirmişti. Çünkü, yönetimde bulunan tabakanın milliyetçi ve yağmacı siyaseti gündene yoğunluk kazanıyordu. Böylesine olumsuz bir durum, geniş işçi sınıfı arasında ve köylü kitlelerinde toplumsal ve devlet düzenine karşı derin bir memnuniyetsizlik yaratıyordu”. Rezolüsyonun devamında vurgulandığına göre, „bu yörelerde yalancı bir anayasacılık ve adalet hüküm sürüyordu”.¹⁴⁾ Konferansta benimsenen Rezolüsyon ve Sonuçlar, eşit ölçüde Makedonyaya, Kosova ile Metohiyaya da ilişkindi. Böylece, her iki bölgenin komünistleri, büyük Sırp burjuva ve sömürücü rejimine karşı savaşta kendi siyasi etkinliklerini örgütlemişlerdi.

Bu yüzden de Konferansta ilk olarak, parti yerel topluluklarının, komünist programını önesürerken, memnuniyetsizlik içinde olan geniş halk kitlelerine sosyal bir devrim için sahayı örgütlemeleri kararlaştırılmıştı.¹⁵⁾ Saptanan sonuç ile tutumlar, tüm parti yerel örgütlerini ve onların üyelerini, geniş halk kitleleri arasında kendi siyasi etkinliklerini örgütlemekle ve „Sosyalist Fecri” gazetesi aracılığıyla, kendi sorunlarını ortaya atarak, rejim siyasetini ve polis tarafından yapılan her çeşit işkenceleri açığa vurmakla yükümlü kılacaktır. Bu yükümlülüğe saygı göstererek, söz konusu gazete sayfaları, Makedonya’da ve Kosova ile Metohiyada sömürülen işçi ve geniş halk kitlelerinin sorunlarını içeren yazılarla doluydu.

* * *

1920 yılının Ocak ve Şubat ayları süresince Makedonya’da ve Kosova ile Metohiyada Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisinin yıllık toplantıları yapıldı. Söz konusu toplantılarda, Parti danıştayları seçildi. Bu sırada „Sosyalist Fecri” gazetesi, parti toplantılarından haberler getirerek, Parti tutumlarının uygulanması doğrultusunda yoğun savaşımın verilmesini selamlamaktadır.¹⁶⁾ Bu da, Parti örgütlerinin daha örgütle bir etkinlik dönemine geçildiğinin ve kitleler arasında etkisinin daha büyük bir ölçüde sezilmeye başladığının bir işareti olsa gerek.

Söz konusu toplantılarda, kuruluşundan itibaren Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisinin etkinliğinin çok yönlü analizi yapılmıştır. Burjuva makamlarının ve partilerinin komünistlere karşı olan davranışları sert bir dille kınanıyordu. Bu sırada, örgütün siyasi etkinlikleriyle ilgili Sonuçlar getiriliyor ve özellikle, Partinin Vukovar Kurultayı için hazırlıklarından söz ediliyor. 7 Mart 1920 tarihinde Kosova Mitroviçasında

düzenlenen meydan toplantısında Üsküp'ten Bölge Parti Danıştayı üyesi Petar Corceviç, Partinin programından söz etti. Toplantıya, tüm milletlerin: Sırp, Arnavutların ve Türklerin temsilcileri katıldılar. Bu konu üzerine „Sosyalist Fecri” gazetesi şöyle yazıyordu: „Parti programı için ilginin bu denli büyük olmasına bizler seviniyor ve müslüman dininden olan emekçilerin, yaşadığımız bu tarihi dönemi anlamalarını ve komünizm ülküleriyle proletarya tarafından uzatılan eli kabul etmelerini canı yürekten diliyoruz”.¹⁷⁾ Bundan da, Birleşme amacını taşıyan Kurultayın, ulusal, köylü ve çözemediği diğer sorunlar da dahil, Yugoslavya toplumu sorunlarını ortaya atmadığı sonucuna varılmaktadır. Ancak bununla, tabanda beraberlik için büyük gereksemeyi hissedilen, karşılaştığı sorunları devamlı olarak vurgulamak çabasında bulunan ve sömürülen Makedon, Arnavut, Türk ve Karadağlıların Büyük Sırp burjuvası rejimine karşı ortak savaşa geçmelerini isteyen Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisinin etkinliklerine geçildiği söylenebilir.

Bu konu üzerine bir yazısında Vidoye Smilevski şöyle yazıyor: „Birinci Dünya Savaşından sonra Yugoslavya Komünist Partisi yönetmenliğinin, söz Makedon ulusu konusuna bağlı iken, genelde ulusal konuya karşı tutumunda bir kesinlik yoktu. Hatta bu doğrultuda bir kararsızlık da belirliyordu. Sözün tam anlamıyla başlangıçta bu konu üzerine çok şeyler henüz ayan değildir. Leninin „ulusal konu üzerine devrimsel programla sosyalizm için savaş arasında gereken uyum sağlanması” istemine yeterince saygı gösterilmemiştir.¹⁸⁾

Parti örgütleri, tüm siyasi yaşamın örgütleri ve taşıyıcıları olmuşlardı. Bunun gerçekten böyle olduğu, birçok aleni kitle gösterilerinde çok kere doğrulanmıştı. Böylesine gösteriler, Makedonya ve Kosova ile Metohiyanın birçok kentlerinde düzenlenmiştir. 5 bin kişinin hazır bulunduğu Manastır toplantısı yanısıra, Ohri, Debre, Kiçevo ve diğer yerlerde de toplantılar örgütlenmiştir. Köprülülükteki meydan toplantısına katılan yaklaşık 3 bin işçi ve vatandaş, Makedon emekçi kitlelerine karşı Büyük Sırp burjuvasının siyasetini protesto ederek kınamıştır. Söz konusu mitingde saptanan Rezolüsyonda özetle şunlar yazılır: „Makedon ulusu, elden geldiği kadariyle, halkın çıkarından olmayan her tür eyleme karşı kesin ve savaşıma vermeye ve Yugoslavya Komünist Partisi bayrağı altında etkinlik göstererek, kapitalist bir düzenden emekçi kitlelerin kurtulması için savaşta Yugoslav uluslarıyla dayanışmada bulunmaya çağrılmaktadır”.¹⁹⁾

* * *

Makedonya'da ve Kosova ile Metohiyada 1 Mayısın kutlanması çerçevesinde Parti örgütleri siyasi yaşama yoğun bir şekilde katılmışlardır. Bayram öncesinde dayanışma konferansları düzenlenmiştir. Bir Mayısta ise zanaatlılar ve vatan-

daşlar bir araya gelerek devrim şarkılarını söylemişler ve „Adalet İstiyoruz”, „Özgürlüğü ve demokratik seçimleri istiyoruz”, „Fazla ekmek, daha az jandarma istiyoruz” — gibi sloganları haykırılmışlar. Alışlagelmemiş bir görünümde bu Makedonya ve Kosova ile Metohiya kentleri için. Bu sırada, bu bölgelerde berabercesine yaşayan tüm ulusların bir araya geldikleri ilk proletarya dayanışma gösterileri de ilgi topluyordu. Bu aynı zamanda, Parti için ve öncülük yaptığı sınıf için cesaret verici bir unsuru oluşturuyordu. Söz konusu törenlere katılanlar, ceketlerinin yakalarında kırmızı çiçek taşıyorlardı. Gene bu gösterilerde, ünlü parti işçileri, Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisi — Yugoslavya Komünist Partisinin başkanları ve sekreterleri konuşuyorlardı. Onlar, „zamanımızı hiç kimsenin durduramayacağını” söylüyorlardı. Ekim devriminden, Leninden, proletaryanın uluslararası dayanışmasından konuşuyorlardı.²⁰⁾

1920 yılının Bir Mayısı da keza örgütlü ve görkemli bir şekilde kutlanmıştı. Bu kez Bir Mayısın kutlanması Kosova ile Metohiya ve Makedonyanın tüm kentlerinde güçlü gösterilere dönüştürülmüştü. Parti üyelerinin aile efradi üyeleri ve arkadaşları kentlerin ana caddelerinde ellerinde kırmızı bayrakları ve afişleri taşıyarak ve işçi ile proletarya dayanışması sloganlarını haykırarak yürüyorlardı. Örneğin Üsküp'te, 1920 yılının Bir Mayıs törenlerine 5 bin,²¹⁾ Köprülülükte 800,²²⁾ Manastır'da 400-den çok kişi²³⁾ katılmıştır. Kumanova ve Makedonyanın diğer kentlerinde de Bir Mayıs gösterileri oldukça kitlevi olmuştur.

Öyleki, 1919 ve 1920 yıllarında Bir Mayısın kutlanması, Yugoslavya Komünist Partisi programının uygulanması doğrultusunda Partinin birliği ve hazırlığının belirtildiği gösterilerin örgütlenmesiyle geçmişti. Söz konusu gösterilerde ve bu sırada yapılan konuşmalarda, kendi örgütlerinin siyasi tutumları ve Yugoslavyada sömürülen tüm kitlelerle işbirliği yönelimleri vurgulanıyordu. Gösteriler sırasında, Makedonya ve Kosova ile Metohiya parti örgütleri arasındaki işbirliği de önplana çıkmıştı. Söz konusu işbirliği, Makedonya ve Kosova ile Metohiya topraklarında gerçekleştirilen tüm eylemlerde açıkçasına seziliyordu.

* * *

Vukovar Kurultayı için hazırlıklarla ilgili Makedonya ve Kosova ile Metohiya Parti örgütlerinin etkinliği, işçi kitlelerinin sözün tam anlamıyla bir devrim hızı aldığı koşulları altında deviniyordu. Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisinin daha hızlı bir şekilde güçlenmesi süreci, kimi örgüt sorularını da ortaya atıyordu. Yerel örgütleri, toprak (teritori) ilkelerince geliyordu. Oysa böyle bir şey, ne üretimde devinen sınıfsal savaşın gereksemelerine, ne de kitlelerin eylemlerine uy-

gun değildi. Üretim ilkelerince örgütlerin kurulması gerekiyordu. Bundan başka, sınıfsal savaşın somut soruları hakkında daha çabuk yanıtların verilmesi ve tüm güçlerin seferber edilmesi de gerekiyordu. Ne var ki, bu süreç, tüm ülkede olduğu gibi, Makedonya'da da, Kosova ile Metohiyada da çok yavaş gerçekleşiyordu.

1919 ve 1920 yıllarında Makedonyada ve Kosova ile Metohiyada Partinin gelişiminde var olan birçok güçlüklerle karşın bu alanda saygıya değer başarıların elde edildiği su götürmez bir gerçektir. Manastırdaki Parti örgütü yenileştirilmiş, Kavardartzi, İştıp, Kumanova, Kalkandelen, Gevgeli, Negotin, Ohride olduğu gibi, Kosovada da Ferizovik, Gilan ve Priştine'de ise yeni Parti örgütleri kurulmuştur. 1919 ve 1920 yıllarının kış döneminde köyde de parti çalışmaları başlıyor. Proletarya'nın iktisadi mütefikleri olarak köysüz ve köylülersiz devrime gidilemeyeceği düşüncesi Parti sıralarında gün geçtikçe ağırlık kazanıyordu. 1920 yılının ilk bölümünde köylerde Parti örgütlerinin kurulmasında önemli sonuçların elde edildiğini görüyoruz. 1920 yılının Mayıs ayının sonuna kadar yalnız Üsküp dolayındaki köylerde 13 Parti örgütünün kurulması bunu en iyi bir şekilde kanıtlayarak gerek. Köpürlü, Manastır, Pirlepe gibi kentlerin dolayında bulunan birçok köylerde kurulan Parti örgütlerinin sayısı hiç de küçümsemeyecek sayıdadır.²⁴⁾ Bu sırada Makedonya ve Eski Sırbistan için Bölge Parti yönetimi, Parti etkisinin köyde de sezilmesi ve yeni yeni parti örgütlerinin kurulması doğrultusunda devamlı olarak çaba gösteriyordu. Bunun sayesinde, Kosova ve Metohiya'da da önemli başarılar kaydedilmiştir. Belirtilmesi gerekir, bu dönemde köylülerden çok, öğretmenlerden ve memurlardan oluşan Parti örgütlerinin kurulmasında daha büyük bir başarının elde edildiği görülmektedir. Buna karşın, Yugoslavyanın bir tarım ülkesi olduğu gözönünde bulundurulursa Parti etkisinin köyde daha büyük bir ölçüde sezilmesinde gerçekten saygıya değer başarılar elde edildiği görülür. Parti örgütlerinin daha etkin olması gereksinimi özellikle bu yörelerde seziliyordu. Çünkü ancak, sömürülen kitlelerin öncü gücü olarak, proleterlerin siyasi partisi, bu ağır durumdan çıkış yolunu garantilemek gücüne sahipti. Böylesine bir düşünce günden güne fazla taraftar topluyordu.

Bu konu, özellikle Makedonya'da belirginleşiyordu. Örneğin, Makedonya'da toprak reformuyla kolonizasyon (müstemlekecilik) süreci de ortaya çıkmıştır. Büyük Sırp burjuvazisinin amacı, Makedon köylüsüne toprak vermemektir. Ancak, Sırp burjuvazisi, toprağı, „ulusal hizmette” bulunan kişilere, savaş gönüllülerine, çetniklere, jandarmalara ve Makedon ulusunun sırplaştırılması sürecinin taşıyıcıları olan kişilere vermeyi kendi amaç bilmıştır. Böylece Makedon köylüsü topraksız kalıyordu. Sırp burjuvazi taraftarları müstemlekeçiler gibi 2,7 ilâ 7,5 hektarlık araziye sahip olmuşlardır.²⁵⁾ Bu bakımdan Kosova ve Metohiya'da da koşullarda önemli bir farklılık yoktu. Yani buralarda da durum çok ağırdı. Çünkü, bü-

yük arazileri Paşiç, Tribiçeviç ve diğerleri üzerine almışlar, Arnavut köylüsü ise topraksız kalıyordu. Bu gibi şartlar altında köyde Parti örgütünün çalışması olanaklıydı ve aynı zamanda çok gerekliydi. 1919 ve 1920 yıllarında gerek Makedonyada, gerekse Kosova ile Metohiya yörelerindeki toplumsal-ekonomik ve siyasi koşullar arasında büyük benzerlik vardı. Bundan dolayı Parti örgütlerinin çalışmalarında da önemli ölçüde benzerlik göze batıyordu. Parti örgütlerindeki çalışmaların başarılı olup olmamaları, ilk sırada, kitleler arasında Parti etkinliğinin doğru olup olmamasına bağlıydı. Bu dönemde, Ekim Sosyalist Devrimini ve Macaristandaki devrimin de kitlelere olan etkisi önemli bir aşamaya ulaşmıştı.

1920 yılının ilk baharında Partinin İkinci Kurultayı Vukovarda yapılması saptanmıştı. „Sosyalist Fecri” gazetesinde yayımlanan Makedonya ve Güney Sırbistan için Eyalet Parti yönetiminin talimatları gereğince, istatistik verilerine göre, yüzden çok Parti üyesine sahip olan her yerel örgütün Kurultaya birer delege göndermesi kararlaştırılmıştı.²⁶⁾ Böylece söz konusu Kurultaya tüm yerel örgütlerden temsilcilerin katılması için olanak yaratılmıştır. Kurultaya katılacak olan delegeler için seçimler, tüm yerel örgütlerde yapılmış ve olağanüstü toplantılarda Partinin etkinlikleri değerlendirilip, illerdeki çalışmalarına ışık tutacak sonuçlar benimsenmiştir.

Partinin İkinci Kurultayı, 20 ilâ 24 Haziran 1920 tarihlerinde Vukovarda yapıldı. Kurultaya Makedonyadan 16 delege katılmıştı.²⁷⁾ Kosova ve Metohiyadan ise Kurultayda 7 örgüt temsil edilmişti, geri kalan Parti örgütlerine gelince onlar nesnel nedenler yüzünden Kurultaya katılmamışlardır.²⁸⁾

Vukovar Kurultayında Partinin çalışma Programı ve Tüzüğü benimsenmiştir. Bu sırada Parti adını değiştiriyor ve Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) oluyor. Söz konusu Kurultay, komünist güçlerin revizyonistlere karşı zafere ulaştıklarının bir belirtisini oluşturuyor ve bu Kurultayda, Hareketin gelişiminin devrimsel yönü saptandı. Gilan dışında Kosovanın tüm Parti örgütleri, Vukovar Kurultayının kararlarını benimsemişlerdir. Aynı şekilde Makedonyadaki Parti örgütlerinde hareket edilmişti. Ne var ki, bu Parti, milli, köylü ve örgüt konuları bakımından sosyal-demokrat düşüncelerinden henüz kurtulmamıştı. Bu düşüncelere göre, işçi sınıfı hareketi, köylü ve milli hareketiyle bağlanarak, burjuva yönetimine karşı savaş cephesinde birleşmeliydi. Böyle bir düşünceyi içinde taşıyan Parti, işçi sınıfına güçlü bir dayanağı ancak sömürülmüş halk kitleleri arasında bulabileceğinin farkında olmalıydı. Böyle bir dayanağa sahip olan Partinin toplumun devrimsel gelişimi için savaşta başarılı olabileceği de bir gerçektir. Fakat, bu gibi istemlerin tümünü, Kurultay kararları içermiyordu. Aslında, bunların olmaması, Kurultay kararlarında birçok noksanlıkların belirivermesine neden olmuştur.²⁹⁾

* * *

Kosova ile Metohiya ve Makedonya'dan örgütlerinin aktif bir şekilde katıldıkları Yugoslavya proletaryasının kimi diğer eylemlerinin de büyük önemi vardır. 1920 yılının 15 ilâ 16 Nisan gecesinde Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisi'nin çağrısı üzerine, Yugoslavya demir yolları işçileri, genel greve geçmiş bulunuyorlar. Ülkede tüm ulaşımın kesilmesiyle, burjuva rejimine ağır bir darbe indirilmiştir. Kosova Mitroviçası — Üsküp demiryolunda yaklaşık 300 işçi çalışmaktaydı. Çalışma koşulları oldukça ağırdı. Devrimsel İşçi Hareketi, ancak devrimsel eylemlerle daha iyi yaşam ve çalışma koşullarının sağlanabileceğine değgin düşüncenin bu işçiler arasında da fazla ağırlık kazanmasına yol açmış bulunuyordu. Demiryolları şirketindeki ilerici işçiler, Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisinde olduğu gibi, ilerici Sendika hareketinde de kendilerine yer bulmuşlardı. Böylece, Kosova demiryolları şirketini de içine alan Üsküp ulaşım ve taşıt şirketinin çağrısı üzerine, demiryolları işçileri genel greve katılarak, yaşam ve çalışma koşullarının daha iyi olması doğrultusunda rejime karşı açıkçasına, savaşıma vermeye başlamışlardır.³⁰⁾ Söz konusu greve, Makedonyadan sendikalar çerçevesinde örgütlenen 200 kadar demiryolları ve taşıt işçisi de katılmıştır. 48 saat süren greve, Makedonyanın diğer işçileri de katılmışlardır.³¹⁾ Bu, büyük bir başarıydı ve aynı zamanda, Makedonya ile Kosova proletaryasının Yugoslavya proletaryasıyla sürekli bağı ve dayanışma unsurunu oluşturuyordu. Bu yüzden de birçokları tutuklanmış, kovulmuş ve iş yerlerinden uzaklaştırılmıştır. Bu konusu üzerine „Sosyalist Fecri” gazetesi şunları da yazmıştı: „Demiryollarındaki işçilerimize sistematik bir şekilde saldırılıyor... İnsanlarımıza fazla zulüm yapmak için elden geleni yapıyor...”³²⁾

1920 yılının Temmuz ayında yer alan eylemi de anmakta yarar var. Bu tarihte Yugoslavya Komünist Partisinin çağrısı üzerine Yugoslavya proletaryasının üç günlük genel grevi başlamıştı. Söz konusu grev, Yugoslavyanın kırallık hükümetini, Macaristan Sosyalist Cumhuriyeti'ne karşı kapitalist ülkeler tarafından girilen silahlı müdahaleye katılmaktan vazgeçirmeyi başarmıştır. Bu grevin, gerek Makedonya, gerekse Kosova ve Metohiya proletaryasının güçlendirilmesi doğrultusunda büyük önemi olmuştur.

* * *

Makedonyada ve Eski Sırbistandaki Parti örgütü, „Arnavut sorununa”, kapitalist rejiminin bir ürünü olarak, genel sorun olarak bakıyordu. „Sosyalist Fecri” gazetesi, Arnavut

ve Türk yoksullarını, sömürücülere, ağa ve beylere karşı olduğu gibi bölücülere de karşı koymaya çağırarak, bölücülüğü kışkırtan „Cemiyet Partisinin” kurulmasına tepkide bulunmuştur.³³⁾ „Sosyalist Fecri” gazetesi, bu konu üzerine şöyle yazıyordu: „Tüm görüşlere göre, müslüman topluluğunun çalışmaları, halk kitlelerinin asırlar boyu uykusundan uyanmalarına karşı koymaktadır”.³⁴⁾ Ayrıca „Sosyalist Fecri” gazetesi, Arnavut ve Türklerin Yugoslavya Komünist Partisinin programı için büyük bir ilgi gösterdiklerini de yazıyordu.

O dönemde Parti örgütleri Arnavut sorununa pek fazla eğilmiyordu. Aslında, Arnavutlardan çok, Türkler hakkında yazılıyordu. „Sosyalist Fecri” gazetesi ve diğer parti gazeteleri olduğu gibi, çeşitli afişler ve ilanlar Sırpça ve Türkçe yazılıyordu. Bu da, kuşkusuz, o dönemlerde, özellikle Makedonya'daki kentlerde Arnavutlar'dan çok Türklerin yaşadığından ileri geliyordu. Bundan başka, bunun böyle olmasını, (Arnavutların yaşadığı yörelerdeki) parti örgütleri, uzun bir müddet özellikle köydeki parti çalışmalarına gereken önemin sunulmaması da etkilemiş bulunmaktadır.³⁵⁾

„Sosyalist Fecri” gazetesinde „Arkadaş Arbanasın mektubu” da yayımlanmıştır. Söz konusu mektupta, Kosova ve Metohiyada yaşayan Arnavutların yaşam ve adetlerinden uzun uzadıya yazılmaktadır. Diğerleri arasında mektupta şöyle bir cümle de yazılı duruyor. „Siyasi partiler, Arnavut halkı için herhangi hizmette bulunmayı hiç düşünmeden yalnız Arnavut oylarını istemekteler. Ancak sizin Komünist Partiniz, Arnavut halkına da özgürlüğü ve insana layık saadeti sağlayabilir. Bizim kendi hakemlerimiz var. Biz artık ne Yugoslav, ne de Türk burjuvasına hizmet etmeyi istemiyoruz. Bizim yerimiz komünistler arasındadır”.³⁶⁾

„Sosyalist Fecri” gazetesi „Arnavutların Ayaklanması” başlıklı yazısında, Yugoslavya'daki durumu değerlendirirken, „Hırvatlar, Macarlar, Şumadiyalılar, Karadağlılar, Makedonlar ve Arnavutlar isyan ediyorlar” — diye yazıyordu.³⁷⁾ Kitleler arasında doğru bir devlet ve ulusal siyasetini yürüteceği doğrultusunda Yugoslavya Komünist Partisinin güven sağlamasına karşın, Yugoslavya Komünist Partisi'nin, Makedonlara ve Arnavutlara, hatta Yugoslavyanın diğer ulusları için de somut ulusal bir programı yoktu. Ancak böyle bir program üzerine, tüm bu kitlelerin, burjuva sistemine karşı savaş için seferber kılınması olanaklı olacağı düşünülüyordu.³⁸⁾

* * *

Yugoslavya Komünist Partisinin kitleler arasındaki siyasi çalışması ve etkinliği, Parti yönetimi, yani Üsküpteki Parti Bölge Kurulu aracılığıyla örgütleniyordu. Önemli talimatnamelerin aktarılması için Kosova ve Metohiyaya Üsküp-

ten parti yöneticileri geliyordu. Aynı zamanda, söz konusu yöneticiler, bu bölgede parti yaşamının örgütlenmesi işlerine de katılıyorlardı. 26 Eylül 1920 tarihinde Üsküpte yapılan Makedonya ve Eski Sırbistan için Yugoslavya Komünist Partisi Bölge Konferansının toplantısında, Kosova ve Metohiyadan da yerel parti örgütleri hazır bulunuyordu. Söz konusu toplantıya, dokuz kasabayı temsilen Makedonya'dan ve Kosova ile Metohiya'dan toplam 16 delege katılmıştır.³⁹⁾

Bu sırada Eyalet Konferansı, Eyalet Parti Kurulunun icra heyetini seçmiş bulunuyor. Ayrıca, Parti örgütlerine, kendi organları olan „Sosyalist Fecri” gazetesine fazla önem vermeleri tavsiye ediliyor. Bundan başka, toplantılar ve konferanslar yoluyla, kişisel ve aleni haberlerin basın aracılığıyla da sunulması konusuna özen gösterilmesi de tavsiye ediliyordu.⁴⁰⁾

Parti temsilciliklerinin köylerde de kurulması önerisini içeren karar, Üsküpteki Eyalet konferansı tarafından alınıyordu. Böylesine bir karar tüm parti örgütlerine gönderilmiştir. Çünkü ancak böylesine köylü kitlelerinin burjuva etkisinden korunabileceği düşüncesi etraflarda dolaşıyordu. Yerel Parti örgütlerinden bu konu üzerine konuşacak kişilerin köylere gönderilmesi, önemli ödevlerden biri sayılıyordu. Bu gibi kimseler, Sırpça, Türkçe ve Arnavutça konuşmak üzere özellikle pazar günleri (pazarda alış-veriş yapıldığı günlerde) köylere gidiyorlardı.⁴¹⁾ O dönemde Makedon dilinden söz edilmiyordu çünkü bu dile Sırpça olarak bakılıyordu. Bu bakımdan Makedon ulusunun dil ve kültürünün kullanılması ve geliştirilmesi konusu Parti forumlarının programında yoktu.

* * *

1920 yılının Ocak ayında Üsküp'te yapılan Eyalet Parti Konferansı her bakımdan son derece önemli bir konferanstı. Geniş halk kitlelerinin komünist ruhunda, eğitim ve öğrenim görmesi doğrultusunda hizmet edecek olan Seçim kampanyası için konferans büyük önem taşıyordu. Aslında, bu konferanstan önce bile, Yugoslavya Sosyalist Partisi — Yugoslavya Komünist Partisi örgütlerinin belediye seçimlerine katılmalarının gerekli olup olmadığı konusu da günceldi. Söz konusu belediye seçimleri ertelenmişti. Seçimlerin, 22 Ağustos 1920 tarihinde yapılması gerekiyordu. Ne var ki, Metohiya, Prizren, Ohri gibi sınır illerinde yalnız belediye başkanları ve belediye mebusları için seçimler ertelenmiştir.⁴²⁾ Öyleki Kosova ve Metohiya'daki belediye seçimleri 1920 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında yapılmıştır.

Yönetim makamları, (rehinler ve başka şeyleri almakla) olağanüstü önlemlere başvurarak, zaten gergin olan durumu daha da ağırlaştırıyorlardı. Yerel makamların kimi önlemler

rinin amacı, seçim kampanyasına komünistlerin de katılmasına ve Makedonyada olduğu gibi, Kosova ile Metohiyada da komünist listeleriyle çıkılmasına engel olmaktı.

Vatandaş Partileri — (radikaller, demokratlar ve dernekçiler) ellerinde var olan tüm olanaklardan yararlanarak, yoğun bir etkinliğe geçmiş bulunmaktaydılar. Tümünü, seçim kampanyasında kullandıkları gelir kaynaklarına sahip çıkmış bulunuyorlardı. Öyleki kimi ortamlarda komünistler de kendi üyelerini aday olarak gösteriyorlardı. Diğer taraftan makamlar, polisle, komünistlerin aday olarak gösterilmesine karşı koymak çabasında bulunuyorlardı. Makamlar, yasa maddelerinin ihlal edildiği açıklamasıyla komünistlerin aday gösterilmesini reddediyorlardı. Komünistlerin aday gösterildiği listeleri ise, Yugoslavya Komünist Partisi'nin yerel örgütleri sunuyorlardı. Böylesine örnekler gerek Makedonyada, gerekse Kosova ve Metohiyada vardı. Dr. Mile Todorovski, Slavovski Brodta çıkan „Yugoslavya Komünist Partisi İkinci Vukovar Kurultayı” kitabında „1920 yılındaki belediye ve parlamento seçimlerinde Makedonya için Yugoslavya Komünist Partisi” başlıklı yazısında bu konudan uzun uzadıya yazmıştır. Fakat, parti örgütünün kendi üyesini aday olarak göstermeyi başaramadığı ortamlarda seçimlerin boykot edilmesi girişiminde bulunuyordu.⁴³⁾ Makedonyada da, Kosova ile Metohiyada seçimleri boykot edenlerin sayısı hiç de küçümsenmeyecek sayıdaydı. Öyleki, İpekte seçimleri 2.126 seçmen boykot etmişti. Kosova Mitroviçasında kaydedilen toplam 1.632 seçmenden yalnız 600-zü seçimlere katılmıştı. Oylamadan çekimser kalan 1.032 kişi ise seçimleri boykot etmiştir.⁴⁴⁾ O zamanki basının yazdığına göre, kamuoyuna Yakovadaki seçimlerde komünistlerin kazandığına değgin haberler verilmiştir.⁴⁵⁾ Aslında öyle de olmuştu. Fakat, daha sonradan Yakovadaki seçimler iptal edilmişti. Makedonyada ise, Yugoslavya Komünist Partisi adayları Köpürlüde, Kumanovada ve Kavardarside seçimleri kazanmışlardı. Ancak bu sonuçlar, yani böylesine önemli bir başarı, burjuva partisinin temel amaçlarını ayrıntılı olarak açıklayan komünistlerin yoğun etkinlikleri ve propagandaları sayesinde elde edilmiştir. Öte yandan, burjuva partileri, komünistlerin yergilerinden korkarak birleşmeye girişmişlerdir. Bu konudan da, „Sosyalist Fecri” gazetesini, „Belediye Seçimleri” başlıklı yazının bir bölümünde şöyle diyordu: „Yugoslavya Komünist Partisinin açıklamış olduğu ilkelerden hareket ederek Partimiz, bizim Komünist Programını uygulayacaktır.”⁴⁶⁾ Bundan olacak, belediye seçimlerinin boykot edilmesinde komünistlerin başarısı daha büyüktü.

Yugoslavya Komünist Partisi örgütlerine polis tarafından yapılan her türlü baskı günden güne yoğunlaşıyordu. Ne var ki, komünistler, belediye seçimlerinden edinmiş oldukları deneyine dayanarak, anayasa meclisi için önseçim kampanyasında daha örgütlü bir şekilde etkinlik göstermeğe

26 Eylül 1920 tarihinde Makedonya ve Eski Sırbistan için Yugoslavya Komünist Partisi Eyalet Konferansınca benimsenen bir karara göre, halk kitleleri arasında demeç verecek heyetler kuruluyor. Söz konusu heyetlerin başında partinin en yetenekli kişileri bulunuyordu. Onlar, seçmenlere Yugoslavya Komünist Partisinin programı, ilke ve amaçları hakkında bilgi verirken, Partiye fazla taraftar sağlamakta savaşım veriyorlardı. Toplantılarda, seçmenler komünist adaylarıyla tanışıyorlardı. Kosova ile Metohiya'daki dört seçim kütüğünde, komünist adaylarla da listeler açıklanmıştı. Bunlar, Prizren, İpek, Kosova Mitroviçası ve Zveçandaki seçim bölgele- rindeki listelerdi. Makedonyaya gelince, Manastır ilinde 10, Bregalniça'da 4, Kumanova'da 6, Ohri'de 4, Üsküp'te 6, Köpürlüde 6 ve Tikveş'te 5 komünist aday olarak gösterilmiştir.⁴⁷⁾

Yugoslavya Komünist Partisi'nin seçimöncesi siyasi etkinliği için yazılan YKP'nin ilânları, özellikle 28 Kasım 1920 tarihindeki seçimler nedeniyle açıklanan Makedonya ve Eski Sırbistan için YKP Eyalet Konferansının ilânları, kitleler arasında büyük bir etki yapmıştır. Söz konusu ilânlardan birinde şöyle deniliyordu: --Kasabalarda ve köylerdeki işçiler, köylüler ve fakirler, Komünist Partisi vaadelerde bulunmuyor, ancak savaşa çağırıyor. Evet, sizi sömüren her şeye karşı ve daha mutlu, özgür bir toplum için, komünizim için savaşa çağırılıyorsunuz!"

„Tüm zenginler partilerine karşı, onların yenilmesine ve yıkılmasına doğru İLERİ! ... Yaşasın komünizm!"⁴⁸⁾ Bu ve buna benzer ilânlar, o dönemde YKP'de hüküm süren durumun nasıl olduğunu açık olarak gösteriyordu.

ilânlardan birinde şöyle bir başlık yazılıydı: „Eski Sırbistan ve Makedonya işçilerine ve köylülerine kasaba ve köylerin işçileri, köylüleri ve fakirleri". Diğer bir afişte ise „Eski Sırbistan ve Makedonya için YKP Eyalet Konferansı imzasıyla „köy ve kasabaların işçileri" diye yazılıydı. „Tüm Yugoslavya işçileri ve köylüleri olduğu gibi, Makedonya ve Eski Sırbistan topraklarındaki işçiler ve köylüler de sömürülerek, eziyet çekmekte". Ne var ki, kölelik yükü, diğer eyaletlerdeki işçiler ve köylülerden çok, Makedonya ve Eski Sırbistan topraklarındaki işçilerde ve köylülerde seziliyordu".⁴⁹⁾ Buna göre, halkın rejimi olmayan rejime karşı savaşta da tüm işçilerin ve köylülerin ödevlerinde farklılık yoktu. Söz konusu afişler ve ilânlar, Makedonya'nın ve Kosova ile Metohiya'nın her yanında dağıtılıyordu. Afişelerde, balkanlarda ve Tuna boyu ülkelerde bir federasyonun kurulması isteniyordu. Ayrıca, toprağın köylülere verilmesi, haksız kazanılan mal ve mülklerin geri alınması, basının özgür olması, kilisenin devletten ayrılması ve kimi başka ödevlerin yerine getirilmesi de isteniyordu. O sırada „Sosyalist Fecri" gazetesi şöyle yazıyordu: „Kosova Mitroviçası'ndaki arkadaşların dikkatini çekiyoruz ki, eğer belediye seçimlerinde Komünist Partisi için

kendi oylarını kullanmak fırsatını bulamamışlarsa, o zaman, bu yılın Kasım ayında yapılacak olan anayasa meclisi seçimlerinde bu fırsatı kaçırmamalıdır." ⁵⁰⁾

„Sosyalist Fecri" gazetesiyle işbirliği yapanlardan biri olan ve Zveçan, Raşka ili için komünist listesinde mebus adayı olarak gösterilen Ethem Bulbuloviç, 1920 yılının Kasım ayı başında Manastır'da bir demeç veriyor. Açlık meydan toplantısında Bulbuloviç, seçimlerin amacından ve bu seçimlerin kitlelere olan öneminden söz ediyor. Bu sırada Ethem Bulbuloviç, işçi kitlelerini, burjuva rejimine karşı savaşa, oy çoğunluğuyla değil, sosyalist devrimle çağırıyor. Bunun sonucu, radikaller, Bulbuloviç'in tutuklanması için Manastır polisine bir talimatname gönderiyorlar. Çünkü Bulbuloviç, ağaların yardımıyla radikaller için oy kullanabilecek Türk kitlelerinin büyük bir bölümünü bu niyetlerinden vazgeçtirebilirdi.⁵¹⁾ Bundan başka, Makedonya ve Kosova ile Metohiya'nın her yanında, tüm kasaba ve köylerinde, yoğun bir siyasi etkinlik ve önseçim kampanyası gelmiştir.

1920 yılındaki seçimlerden önce Prizren komünistleri tarafından açıklanan beyannameyi Hacı Ömer Lütfü Paçarizi yazmıştır. Bu belgede şunlar da yazılıydı: „Sosyalizm, insanîyetlikten başka bir şey değildir. Sosyalizm, halka mutluluğu getiren bir şeydir".⁵²⁾ Bu ve kimi diğer önseçim gereçleri, Arnavut ve Türk dili üzerine yazılmıştır.

Seçimler sırasında Parti etkinliğinin yoğunlaşması, polisin daha sert tepkilerine yol açmıştır. Parti adına ve parti lehine konuşanlar her gün tutuklanıyorlar, görev icabı başka yerlere gönderiliyorlar, hatta kovulup öldürülüyorlardı. Gerektiği takdirde Kosova ili dışındaki seçim toplantılarına da gönderiliyorlardı. Seçimler esnasında bile, kendi oylarını burjuva partilerine vermeleri için seçmenlere baskı yapılıyordu. Böylesine olumsuz örneklerin sayısı Makedonya kentlerinde de kabarıktı.

Tüm bu önlemlere karşın, Kosova ile Metohiya'da önerilen komünist adaylardan üçü seçimlerde kazanıyor. Prizren'de İliya Krasoyeviç ile Milorad Pantıç, Zveçan-Raşka ilçesinde ise Ethem Bulbuloviç kazanıyor. Kosova ile Metohiya'da komünist listesi için 9.248 seçmen kendi oyunu kullanıyor.⁵³⁾ Makedonyada ise YKP için 40.201 kişi oy kullanıyor. Böylece, aday olarak gösterilen toplam 33 kişiden komünistler 15 sandalye kazanıyorlar, Priştine'de YKP listesinde Kumanovalı aday bulunuyordu.

Bregalniça ilçesinde ise, anayasa meclisi mebusu için YKP listesinde Voyislav Stefanoviç bulunuyordu.⁵⁴⁾ Söz seçimler, YKP'nin fazla taraftarı olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Bu sırada fakir işçi kitleleri, proletaryanın öncül gücü olarak YKP'ye inanarak, komünist adaylarına güven oyu vermişlerdir.

* *
 Vurgulamakta yarar var ki, Makedonya ve Eski Sırbistan için Parti Eyalet Kurulu, Üsküp'ten Kosova ile Metohiya'daki parti örgütlerine devamlı olarak yardım gönderiyordu. Priştine, Kosova Mitroviçası, İpek, Yakova, Prizren ve kimi diğer yerlere gelerek Parti örgütlerine dolaysız yardımda bulunan Parti Eyalet Kurulu üyesi Zef Luş Marku'nun bu konudaki katkısı büyüktü. Zef Luş Marku'dan başka, Parti Kurulu sekreteri Duşan Tsekiç gibi Üsküp'ten kimi diğer Parti yöneticileri de Kosova ve Metohiya'ya gelerek, yardımda bulunuyor ve bu Eyaletin Parti organları tarafından burjuva sistemine karşı düzenlenen birçok siyasi eylemlere katılıyorlardı. Bu gibi kimseler, çok ağır toplumsal durumda bulunan bu Eyaletlerdeki ulusların demokratik hakları ve özgürlükleri için savaşım veriyorlardı.

Komünistlerin başarısından korkarak burjuva hükümeti, YKP ve devrimsel işçi hareketinin her çeşit etkinliğine karşı koymak amacıyla çok sert önlemlere girişmiş bulunuyor. Öyleki, burjuva rejimi, terorizm ve cinayetlerle komünistlerin etkinliklerini engellemeye çalışıyordu. 1920 yılının 2 ve 3 Aralık gecesinde Yakova'da Üsküp'ten Eyalet Parti Kurulu Başkanlık üyesi Zef Luş Marku karbarcasına öldürüyor. Zef Luş Marku, seçim savaşında Kosova ile Metohiya Parti örgütünün siyasi hazırlıklarda bulunması için seçimler öncesi dönemde buralara Üsküp'ten gönderilmişti. Zef Luş Marku'nun öldürüldüğünden Eyalet Parti Kurulu sekreteri Duşan Tsekiç bilgi edinmişti. Parti yönetici olarak Duşan Tsekiç, Adalet Bakanlığından, Zef Luş Marku'nun öldürülmesi olayını her acıdan inceleyecek olan bir mahkeme memurunun tayin edilmesini istemişti. Öte yandan „Sosyalist Fecri” ve „Radničke Novine” gazeteleri, bu parti işçisi ve devrimcinin nasıl bir biçimde öldürüldüğünü aydınlatmışlardı.⁵⁵⁾

Yakovada yer alan bu feci olay, Makedonya'da ve Kosova ile Metohiya'da tüm parti üyeliğinin terorizme karşı savaşta seferber olması için bir sinyal oluşturuyordu. „Sosyalist Fecri” ve „Radničke Novine” (İşçi Gazeteleri) gazeteleri, geniş halk kitlelerini direnmeye çağırıyordu. Söz konusu gazetelerde şöyle bir cümle geçiyordu: „Tutuklanan arkadaşlarımızı ne bekliyor diye çok iyi bildiğimiz için bizler, arkadaşlarımızın tutuklanmaması doğrultusundan elden geleni yapacağız.”⁵⁶⁾

Komünist mebuslar Jivko Moloykoviç, Duşan Tsekiç, Petar Corceviç ve İliya Krasoyeviç, 7 Mart 1921 tarihinde, Zef Luş Marku'nun öldürülmesi nedeniyle uyarıda bulunmak için İçişleri Bakanına gitmişler. Bu sırada onlar, İçişleri bakanına, bu parti işçisinin barbaracına öldürülmesi konusu üzerine ayrıntılı bilgi vermişlerdir. Onların sözlerine göre, bu cinayetin ardında polis parmaklarının bulunduğu su götürmez bir gerçektir. Hatta, buna benzer cinayetlerin bu yöre-

lerde gündün güne arttığından da yakınmışlardır. Ayrıca onlar, İçişleri bakanından, Zef Luş Marku'nun öldürülmesi olayından haberi olup olmadığıyla ilgili yanıt vermesini istemişlerdir. Bundan başka, olayla ilgili ne gibi önlemlerin alınacağı konusu üzerinde de ilgi göstermişlerdir. Ve son olarak komünist mebuslar, İçişleri Bakanından, Güney Sırbistan'da hüküm süren acı ve kanlı duruma son verilmesi için en acele olarak gereken önlemlerin alınmasında ısrar etmişlerdir.⁵⁷⁾ Benzeri örneklerle, gerek Makedonya'da gerekse Kosova'da karşılaşılıyordu. Örneğin Prizren'de İliya Krasoyeviç zehirlendirilmiş, Muharem Karambaba ve Hacı Ömer Lütfü Paçarizi ise kovulmuşlardır. Benzeri olaylar İpekte, Kosova Mitroviçası'nda, Viçitırında ve Kosova ile Metohiyanın ve Makedonyanın diğer yerlerinde de geçiyordu. Tüm bu olaylara Makedonyada ve Kosova ile Metohiyadaki Parti örgütleri tepkide bulunmuşlar. Gel gelelim Üsküp'teki Parti örgütü ise, önseçim mitingi düzenlemiştir. Ayrıca 12 Aralık 1920 tarihinde İpekte, „Sarayova” kahvehanesinde, Zef Luş Marku'nun öldürülmesi nedeniyle bir protesto toplantısı örgütlenmiştir.⁵⁸⁾ Polis tarafından işlenen cinayetlere diğer yerlerde de Parti örgütleri tepki göstermişlerdir.

Komünistlerden öncelikle taşıyan bir eylemde bulunarak hükümet, 29/30 Aralık 1920 tarihlerinde, YKP ve İşçi Hareketine karşı savaşın kanunlaştırıldığı bir „belge” getiriyor.⁵⁹⁾ Böylece Yugoslavya Komünist Partisinin her tür etkinliği yasaklanmıştır. Aslında böylesine bir kanunla hükümet, öyle de az olan özgürlüğü ortadan kaldırmış, kanun dışı eylemlere, çeşitli işkencelere, terorizme, rüşvetçiliğe ve polis cinayetlerine yol açmıştır. Tüm ülkede olduğu gibi Makedonya'da ve Kosova ile Metohiya'da da komünistlerin yakalanmasına ve tutuklanmasına geçilmiştir. Altı ay sonra, yani 1921 yılında, devrimsel işçi hareketine karşı rejimin bir belgesi daha gün yüzünü görüyor. Anayasa Meclisi, aleni güvenlik ve devlet düzeni kanununu onaylamış bulunuyor. (Söz konusu kanun, devletin korunmasına değgin kanun olarak biliniyordu). Bu kanuna göre, Komünist Partisinin her çeşit etkinliği cinayet olarak değerlendiriliyordu ve bunun için ölüm cezası saptanıyordu. Bunların tümü, Makedonyada ve Kosova ile Metohiyada olduğu gibi, tüm ülkede de Yugoslavya Komünist Partisi'ne büyük zarardan oluyordu. Çünkü illegal (gizli) bir çalışma için Parti hazırlanmış değildi ve burjuva rejiminin böylesine darbesini hazırlıksız karşılamıştır. Hatta, böyle bir darbeden sonra Parti uzun bir süre kendine gelebilecektir. Ancak, daha sonraları Makedonyada ve Kosova ile Metohiya'da Yugoslavya Komünist Partisi yenileştirilmiştir.

S o n u ç

„Sosyalist Fecri” gazetesi ve Makedonya ile Kosova Metohiya YKP arasındaki bağlar, bu iki Eyaletin, 1919 — 1921

döneminde, yani Yugoslavya Komünist Partisinin illegal çalışmaları sırasında, genel parti ve siyasi çalışmalarla bağlanmasında büyük önem taşımıştır. Aslında, toplumsal-ekonomik ve siyasi koşullar arasında benzerlik vardı. Makedonlar'ın, Arnavutlar'ın ve Türkler'in büyük Sırp burjuvası tarafından sömürülmesi, Makedonyada ve Kosova ile Metohiyada belirdi. Makedonların ve Arnavutların kendi haklarına sahip çıkmaması, fakirleşmesi ve soykırımına (asimlasyona) uğraması, o zamandaki toprak ve ulusal siyasetin başta gelen amaçlardı. Ancak söz konusu amaçlar yerine getirildiği halde, büyük Sırp burjuvasına menfaat getiren müstemleke önlemlerinin yürürlüğe geçirilmesi için gereken olanaklar yaratılmış oluyordu. Bu şartlarda YKP'nin çalışmaları çok bileşikti. Legal çalışmaları döneminde ulus ve köylü konusu üzerine belirli bir tutumlu olmamasına karşın, Yugoslavya Komünist Partisi, siyasi açıdan etkinlik göstererek, geniş halk kitlelerini, özellikle proletarya ruhunda yetişen fakir işçileri ve köylüleri etrafında toplayarak, 1918, 1919 ve 1920 yıllarında kabarık sayıda parti örgütlerinin kurulmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda Ekim Sosyalist Devriminin etkisi büyüktü. Ekim Devrimi, YKP altında geniş halk kitlelerinin bir araya gelebileceklerine ve proletarya devriminin yengiyeye ulaşabileceğine güven yaratıyordu.

Makedonya ve Eski Sırbistan için aynı yönetimliğin olduğu gözönünde bulundurularak, Makedonya için YKP'nin Kosova ile Metohiyadaki parti örgütlerine sunmuş olduğu yardım, burjuva rejimine karşı savaşta kitlelerin bir araya gelmesinde büyük önemi vardı. Makedonlara, Arnavutlara ve bu eyaletlerde yaşayan diğer halklara burjuva rejimi tarafından gerçekleştirilen törörizme karşı Parti örgütleri önemli ölçüde mukavemette bulunarak, işçi kitlelerinin hakları için devamlı olarak savaşıyorlardı. Ne var ki, devletin korunmasına değgin Kanunun çıkarılmasıyla, Makedonyada ve Kosova ile Metohiyada YKP'nin siyasi etkinlikleri kestirilmiştir. Ancak daha sonraları, YKP illegal koşullarda çalışarak, burjuva rejimine karşı savaşta geniş halk kitlelerini bir araya toplayabilecek ulusal ve toprak (köylü) konularını sağlam temellere oturtmayı başarmıştır.

U Y A R I

1. YKB tarihi. Yayınlayan: Yugoslavya işçi hareketinin incelenmesiyle görevli Enstitü, Belgrad, yıl 1963, 24; M. Nikoliç, 1895-1922 yıllarında Kosova ile Metohiya'da Devrimsel İşçi Hareketi, Priştine, 1961, 8.
2. M. Foliç: 1918 — 1934 yıllarında Kosova Mitroviçası ve dolayında ilerici İşçi Hareketi, Kos. Mitroviçası, 1979, 40.
3. Yosip Broz Tito: Yeni Demokrasinin Temelleri, Komünist 1947, sayı 2, 4.
4. İki Dünya Savaşı arasında Makedonya'da işçilerin ve komünistlerin yakınlaşmaları, Üsküp, 1922, 61.

5. Aynı. sayfa 62.
6. YKB tarihi, 61.
7. 24. XII. 1920 tarihli İşçi Gazeteleri, sayı 303, „Makedonya'da işçilerin ve komünistlerin yakınlaşmaları... 64, 1. VIII. 1920 tarihli „Sosyalist Fecri” gazetesi, redaksiyonun önsözü.
8. İşçi Gazeteleri, sayı 19. Tarih: 24 Ocak 1920.
9. Makedonya'da işçilerin ve komünistlerin yakınlaşması... 65.
10. „Sosyalist Fecri” gazetesi sayı 35. Tarih: 30 Mart 1920.
11. Pavle Yoviçević — Mito Milykoviç: Yedinstvo 7 Ağustos 1979; „Sosyalist Fecri” sayı 2, tarih: 5. II. 1920.
12. „Sosyalist Fecri” sayılı 6, Tarih: 24. III. 1920.
13. „Sosyalist Fecri” tarih: 25. VII. 1920, sayı 53. Vatandaşların imzasıyla İpek'ten gönderilen yazı. „Kararlarımızı Uygulayalım” „Sosyalist Fecri” tarih: 1. II. 1920.
14. „Kararlarımızı Uygulayalım” Sosyalist Fecri, tarih: 1. II. 1920.
15. Aynı.
16. „Sosyalist Fecri” tarih: 5. II. 1920, sayı 2.
17. „Sosyalist Fecri”, tarih: 12 Nisan 1920.
18. Makedonya'da işçilerin ve komünistlerin yakınlaşmaları... 62.
19. Vidoye Smilevski: Komünist IV, 1950, sayfa 100.
20. Makedonya'da işçilerin ve komünistlerin yakınlaşması...
21. „Sosyalist Fecri” sayı 28. Tarih: 6. V 1920.
22. „Sosyalist Fecri” sayı 32, Tarih: 19. V 1920.
23. „Sosyalist Fecri” sayı 33. Tarih: 25. III 1920.
24. YKB tarihi, 61, İşçilerin ve komünistlerin yakınlaşması... sayfa 66.
25. Dr. Mile Todorovski: Makedonya'da 1920 yılındaki belediye ve parlamento seçimlerinde YKP, 1920'de Vukovar'da YKP'nin ikinci Kurultayı, Slavonski Brod 1972, 269.
26. „Sosyalist Fecri”, tarih: 19 Mayıs 1920. sayı 35.
27. İşçilerin ve Komünistlerin yakınlaşması... 70.
28. İşçi Gazeteleri (Radničke novine) sayı 2. Tarih: 1 Şubat 1920, Miodrag Nikoliç 44 — 162.
29. M. Foliç, 93.
30. Miodrag Nikoliç: İlerici İşçi Hareketinde HKS'da ve 1918 — 1945 dönemindeki devrimde Kosova-Metohiya demiryolları işçileri, Belgrad, 1967, 21-22.
31. İşçilerin ve komünistlerin yakınlaşması... 65.
32. „Sosyalist Fecri”, tarih: 6 Ocak 1920.
33. „Cemiyet Partisi” 1920'de kurulmuş. Partiyi, Kosova Metohiya ve Makedonya topraklarındaki ağaların, beylerin ve müslümanların toplanması için Ferhat Beg Drago kurmuştur.
34. Müslüman aleminin düşmanları, „Sosyalist Fecri” tarih: 4 Nisan 1920. Sayı 19.
35. Pavle Yoviçević, M. Milykoviç, „Yedinstvo” tarih: 13. VIII 1973.
36. Arnavutlar ve komunizm, „Sosyalist Fecri” sayı 20. Tarih: 7 Nisan 1920.
37. „Sosyalist Fecri” tarih: 23 Haziran 1920, sayı 42.
38. „Sosyalist Fecri” tarih: 25 Kasım 1920. sayı 11.
39. İşçilerin ve komünistlerin yakınlaşması... sayfa 77.
40. „Sosyalist Fecri” tarih: 1 Ekim 1920, sayı 89.
41. Arnavut dilinin kullanılmasına değgin bir parti belgesinde ilk kez olarak söz ediliyor.
42. DAY (YDA — Yugoslavya devlet arşivi) F-2, 3 K-14.
43. M. Nikoliç, 155, Ali Hadri, 1941 yılına dek Kosova ile Metohiya'da Yugoslavya Komünist Partisi, devrim akımları sayı 5. yıl 1970. sayfa 321.
44. M. Foliç, nd.
45. Kosova müzesinin tarih bölümü arşivi (AIOMK reg. sayı 170)
46. SHS Kırallığının yıllık istatistik verileri 1920. „Sos. Fecri” 6 Haziran 1920.

47. İşçilerin ve komünistlerin yakınlaşması ... sayfa 79.
48. AiOMK sayı 125.
49. AiOMK sayı 125.
50. „Sosyalist Fecri” 10 Eylül 1920.
51. Gordana Popoviç: 1920 yılında Kosova yapılan seçimlerde komünistlerin başarısı. Tarih ufukları, Priştine 1977. 82.
52. Dr. Ali Hadri, n.d. 263.
53. SHS Kırallığının yıllık istatistik verileri 1920.
54. İşçilerin ve komünistlerin yakınlaşması ... sayfa 79.
55. Başarısız, „Sosyalist Fecri” sayı 130.
56. „İşçi Gazeteleri” sayı 133 ve „İşçi Gazeteleri” tarih: 20 Aralık 1920.
57. P. Yoviçeviç, M. Milkoviç, „Yedinstvo” tarih: 25 Ağustos 1979.
58. Aynı.
59. Pero Moraça, YKB tarihi (kısaltılmış şekli), Belgrad 1966., 23.